

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

ISSN: 2146-9806 | e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 23, Sayı/Issue: 43, Yıl/Year: 2021 (Haziran/June)

**Edward Caird. *Comte'un Din ve Toplum Felsefesi*. çev. Ertuğ Ergün.
Ankara: Yeryüzü Yayınevi, 2003, s. 160.**

Değerlendiren/Reviewed by

Abdulmuttalip Baycar

Arş. Gör. Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Ana Bilim
Dalı – Dr. Res. Asst., Sakarya University Faculty of Theology, Department of Sociology
of Religion

abaycar@sakarya.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-2659-7760>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Kitap Dergerlendirmesi/Book Review

Geliş Tarihi/Date Received: 01/05/2021

Kabul Tarihi/Date Accepted: 29/05/2021

Yayın Tarihi/Date Published: 15/06/2021

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Copyright © Published by Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi – Sakarya University Faculty of Theology, Sakarya/Turkey.

Edward Caird. *Comte'un Din ve Toplum Felsefesi*. çev. Ertuğ Ergün. Ankara: Yeryüzü Yayınevi, 2003, s. 160.

Edward Caird (1835-1908), Hegel geleneği devam ettiren Britanyalı İskoç bir idealist filozoftur. Yetiştirdiği ortam ve kariyerine baktığımızda onun Hristiyan dini geleneğine bağlı olduğunu görebiliriz. İlahiyatçı bir kardeşi olan İskoçyalı filozof, Glasgow ve Oxford üniversitelerinde eğitim gördükten sonra Merton College'de üyelik ve öğretmenlik yapmıştır. Caird Hegel, Kant, ahlak ve din felsefesi üzerine eserler bırakmış; incelediğimiz kitap onun ilk çalışmaları arasında yer almıştır.

Caird'in konu edindiği Comte ise 1798-1857 yılları arasında yaşamış, sosyolojinin kurucu babaları arasında görülen, pozitivizm geleneğinin başlatıcısı Fransız matematikçi, filozof ve sosyologdur. Kendisi insanlığın tarihsel gelişimini ve ilerlemesini doğrusal bir şekilde teoloji ile başlatır, metafizik ile devam ettirir ve pozitivizm ile sonlandırır. Bu bağlamda Comte ilkel/evrensel tüm dini gelenekleri, akılcılık gibi metafiziksel alana taalluk eden süreçleri eleştirerek yerine insanlık dinini ikame etmektedir.

Yazar bu eser ile, Comte'un ekseriyetle *Politique Positive* ve *Philosophie Positive* eserlerine referansta bulunarak, onun toplum felsefesi, ahlak ve din konularındaki düşüncelerinin genel bir değerlendirmesini ve eleştirisini yapmayı amaçlamıştır. Eser bir önsöz ve 4 bölümden oluşmaktadır. Kitap değerlendirmesini, eserin tercümesinden yararlanarak yaptık. Bununla birlikte çevirisinde anlama zorluğu yaşadığımız veya ifadelerde eksiklik-yanlışlık olduğunu düşündüğümüz kısımlar orijinal esere başvurularak çözümlenmeye çalışılmıştır. Bu yüzden eserin kimi kısımları ile ilgili yapacağımız açıklamalarda hem tercümesine hem de orijinaline atıfta bulunulacak; yer yer sayfa numaraları (T/O [tercümesinde/orijinalinde] şeklinde kısaltılarak verilecektir) karşılaştırılmalı bir şekilde sunulacaktır.

İncelediğimiz eserin birinci bölümünde (s. 16-47) Caird, Comte'un felsefi bakış açısının genel bir değerlendirmesini yapmaktadır. Bu kısımda sırasıyla teolojinin çöküşü, çöküşten sonra oluşan toplumda düzen, metafiziksel düşünce sistemi, metafiziğin gelişimi, yıkım gücü ve zayıflığı, metafiziğin bilimsel gelişiminin yani pozitif bilimin önünü açması, bu bilimin geleceğin toplumsal sisteminin tabanını oluşturacağı, bunun için yeni bir dinin gerekli oluşu temaları konu edinilmiştir. Devamında yazar Comte'un bakış açısından toplum hayatında dinin nasıl bir gereklilik olduğuna ve din için gerekli öğelere temas etmiştir. Bunlar kişisel ve bencil duygulardan (egoizmden) arınma, itaatkâr ve sevgi dolu olmamız şeklinde özetlenebilir. Yazar ayrıca Comte'un bilime dayalı teşekkül etmeye çalıştığı yeni bir dine duyulan ihtiyaca ve bu dinin bilimsel temellerine vurgu yapmıştır. Burada Comte'un dönemine kadarki süreçte insanların tapındığı Tanrı(lar)nın "uydurmaca", "kurmaca" ol-

duğu; tek gerçek Tanrının, insanlık olduğu; insanlık dini ekseninde “sosyok-rasi” adlı yeni bir toplumsal sisteme ihtiyaç olduğu şeklindeki fikirlerine yer verilmiştir. Comte, insanlığın bu sisteme uyumlu olması için artık doğa kurallarına uyması, onun hakkında bilgi sahibi olmasına ve bu şekilde artık doğayla çatışma-çelişki içerisinde olmaktan uzak durması gerektiğini düşünmektedir.

Yazar, Comte'un idealize ettiği toplum düzeninden bahsederken onun insan hayatı için önemli bulduğu soyut unsurlara (maddi, zihinsel, ahlaki) ve bunların tatmin edilmesi için gerekli olan birimlere (devlet, kilise, aile) değinmektedir. Comte'a göre toplumsal düzeyde düzene ve mutluluğa ancak toplumdaki kesimlerin arasındaki iş birliği ile ulaşılabilir. Comte'un ideal sisteminde bilim kutsallaştırılmamakta ve bilimin insan davranışlarını doğrudan yönlendirme tutkusundan vazgeçmesi gerektiğini belirtmektedir. Öte yandan Comte kilise ve doğağ olarak rahiplik müessesesine de toplum hayatında önemli bir konum atfetmektedir.

İkinci bölümde (s. 48-80) Caird, Comte'un düşünce sisteminin olumsuz yanlarını; onun teoloji ile metafiziğe yaptığı itirazları değerlendirmektedir. Bu kısımda Comte'un bireycilik ve sosyalizme bir karşıt olan tesis etmek istediği pozitivizme, Comte ve Alman idealistlerin benzer yönlerine, Comte'un metafiziğe karşı çıkış sebeplerine, modern metafizikçilerle uyuduğu hususlara temas edilmektedir. Yazar Locke'un bilgi teorisi hakkında kısa bir bilgi verdikten sonra, Comte'un nominalizme (Locke) ve realizme (Hume) karşı çıkarak, iki düşünce akımını sentezlediğini; nihayetinde Spinoza'ya yakın durarak “birey sadece bir soyutlamadır ve insanlık dışında hiçbir şey gerçek değildir” sonucuna ulaştığını belirtir.

Yazar bu bölümde ayrıca psikoloji biliminin yöntemini ve ulaştığı sonuçları eleştirmekte ve Comte ile bu hususta hemfikir olduğunu yine onun görüşlerine dayandırarak izah etmektedir. Comte fiziksel dünyadan arındırılmış ve “zekâ” kavramına indirgenmiş bir olgunun, gerçek bilgi teşkil etmeyeceğini belirtmektedir. Devamında Comte gerçekliğe görünürlükler aracılığıyla ulaşabileceğimizi ve bundan ötürü insanın/doğanın içerisine nüfuz ettiği kabul edilen “görünmez” bir Tanrıya inanmanın absürtlüğünden söz etmektedir. Yazar ise Comte'un Tanrı ve metafizik hakkındaki karşıtlığını, onun geçmişten süregelen metafizik teorilerini iyi anlamamaya bağlamakta ve bu yüzden yanılığya düştüğün iddia etmektedir. Ona göre Comte kendisini bir metafizikçi olarak görmemekle hataya düşmektedir. Zira ona göre Comte'un kendisi de evrenin evrenselliği yerine insanlığı ikame etmeye başladığı andan itibaren, eleştirdiği metafizikçiler gibi doğrulanamayan/varsayımsal kabullere ulaşmış olmakta ve metafizik çukuruna düşmektedir.

Üçüncü bölümde (s. 81-118) Caird, Comte'un metafizik ve teolojinin eksiklerini ortadan kaldıracak yeni bir sisteme (pozitivizm/bilim) ihtiyaç duyulduğu iddiasından söz etmektedir. Comte, idealize ettiği pozitivizm sistemde

mutlak/nesneden ziyade öznel/görelî bilgiye erişimi arzulamaktadır. Ne var ki Caird, Comte'un kendi prensibinden uzaklaştığını ve öznellikten saptığını düşünmektedir.

Sonrasında Yazar, teolojinin ve metafiziğin fenomenler hakkında bilgi vermeye çalıştığını düşünen Comte'un bir yanlılığı içerisinde olduğunu belirtmektedir. Zira bu iki olgu, pozitivizmin ilgilendiği fenomen ve duyulardan ziyade bilimüstü (Tanrı, ruh vb.) konularla iştigal etmektedir. Caird böylece Comte'u peşin hükümlülük ve skolastik düşünce içerisinde olmakla suçlamakta ve kendisinin eleştirdiği metafizikçilerle aynı kefedede olduğunu iddia etmektedir.

İskoç filozof, bu kısımda Comte'un din tanımını bize özetlemektedir: Bunlar a) üstün olana saygı göstermek, b) bize güç verene sevgi duymak, c) ihtiyacı olana yardım etmektir. İnsanlığa tapma şeklinde özetlenecek Comte'un bu üç ayaklı dini inanç anlayışını yazar, realiteden ziyade bir öneri veyahut da hayal mahsulü olarak değerlendirmektedir. Yazara göre Comte bir yandan pozitivizm öncesi teolojiyi ve metafiziği reddetmekte öte yandan ikame ettiği "insanlık dini"nin tesis edemediği ibadet esaslarını ve dini coşkunluğu şiir ile telafi etmeye çalışmaktadır. Caird, Comte'un insanlık dininin sevgiye olan vurgusunun ve kucaklayıcılığının ancak Hristiyanlık ile mümkün olabileceğini ima etmektedir.

Son cümlemizden devam edecek olursak bu kısımda ve kitabın diğer bazı kısımlarında yazarın kendi dini inancını (tahminimize göre Hristiyanlık) öncelenmesi dikkatimizi çekmektedir. Bize göre bu durum Caird'in (eğer böyle bir iddiası var ise) objektiflik imajını gölgelemekte ve bundan ötürü onu eleştiriye açık hale getirmektedir.

Dördüncü bölümde (s. 119-160) yazar insanın akli ve ahlaki yaşamını birleştirme ihtiyacı, akıl ve duygu arasındaki karşıtlığın yapısı, aklın kendi içindeki çelişkisi, "duygular akli kontrol altında tutmalı" şeklindeki Comte doktrinini ve bunun Hristiyanlık tarih anlayışına etkilerini ele almaktadır. Buna ek olarak Comte'un reform ve devrim kavramlarını kullanım hatalarını, orta çağ idealini yeniden kurmasını ve filozof olarak Comte'un genel durumunu işlemektedir.

Burada Caird, Comte'un öğrenilen bilgileri ahlaki yaşamla bağlantılı olarak sistemleştirme girişimini incelemektedir. Ahlak ve zihin/akıl bütünlüğü ve ayrışması ekseninde yapılan tartışmaları irdelemektedir. Esasında yazar bu kısımlarda Comte'un görüşlerinden ziyade kendisinin görüşleriyle okurlarına hitap etmektedir. Bu bölümde yazar Comte'un son üç yüzyıl boyunca zekanın duygular karşısında galebe çalmasını; insanlığa getirileri olması gibi götürüleri de olduğu görüşünü dile getirmektedir. Buna göre aklın batıl inançlardan kurtulması bir kazanımdır ama toplumsal birliği sağlayan inancın yerine bir şey ikame edememesi ise bir kaybediştir.

Yazar, Comte'un din ve toplum hakkındaki görüşlerini şu şekilde özetlemektedir: Comte ilk dini inanç olarak nitelendirdiği fetişizmden başlayarak politeizm ve monoteizmin; pozitivizm ile yakınlık-uzaklık ilişkisini işlemiştir. Comte'a göre fetişizm, diğerlerine oranla daha kanıtlanabilir-somut olması hasebiyle pozitivizme en yakın dini inançtır. Öte yandan mantıksızlık ve tutarsızlığın ilkel dinden, -duygu-us-eylem birlikteliği hedefleyen- tek tanrılı dinlere doğru gidildikçe arttığını da ifade etmektedir. Gelgelelim fetişizm aile, politeizm devlet ile sınırlı olduğu için monoteizm ise daha geniş insan topluluğuna (insanlığa) hitap ettiği için; yeniden eskiye göre dinler daha üstün ve daha toplumsaldı. Ama monoteizm bile bilimsel gerçekliğe sahip olmadığı için bir dış desteğe ihtiyaç duyuyordu; bu ihtiyacı da sosyoloji bilimi ve ahlak bilimi karşıladı. Her ne kadar monoteizm daha toplumsal olsa da bu dünyayı ötelediği için toplumsal bağları koparma eğilimindeydi (Comte bu yargıya Hristiyanlıktan ulaşılmaktaydı). Bundan ötürü tek tanrılı dinler bireyleri özveriden ziyade bencilliğe yakınlıyordu ve her istediği yerine getirilmeye çalışılan Tanrı ise şımarıklık sergiliyordu. Toplumsal düzene düşman olan bu anarşik ve egoist tektanrıcılık doktrini, -Comte'un ilerlemeci ülküsünün son ayağı olan- pozitivizm sayesinde bilimsel bir seviyeye yükseldi.

Caird, kitabın son sayfalarında, "Bir filozof olarak Comte'un konumu" adlı başlıkta, bu eserinde Comte'un din ve toplum görüşlerini eleştiriye tabi tuttuğunu bununla birlikte kendisini yetenekli, faydalı bir filozof olarak tanımladığını ve onunla uyumsuzluk içerisinde olmanın da bir çeşit hürmet olduğunu belirtmektedir. Yazar Comte'u bu yönüyle Kant'a benzeterek, onun eski ve yeni dünya arasında bir yerlerde gidip geldiği ve bu geçişler arasında tutarsızlıklar yaşadığını iddia etmektedir.

Eserin genel bir tanıtımından sonra eser ile ilgili bazı önemli hususları değerlendireceğiz. Ancak öncelikle şunu belirtmek gerekir ki aşağıda altını çizdiğimiz hususlar eserdeki konunun bütünlüğünü anlamamızı ve okuyucunun metnin içerisine girmesini zorlaştırdığını düşünmekteyiz. Eserin sayfa sayısı açısından küçük hacimli oluşundan olsa gerek, birçok açıklanmamış husus, okuyucunun eseri anlama zorluğunu arttırmaktan öteye gidememiştir. Elbette ki burada zikrettiğimiz eleştiriler tartışmaya açık ve bizim tespit edebildiğimiz kadarı ile sınırlıdır.

Öncelikle yazar ile ilgili olarak şu dört husus söylenebilir. Birinci olarak, Yazarın kullandığı kimi ifadeler, kelime gurupları, cümlecikler ve cümleler izah edilmesi gerekirken yazar (ne de çevirmen) tarafından açıklanmamıştır. Bir örnek vermek gerekirse, Comte'un sanatın toplumsal fonksiyonu hakkındaki görüşlerinin açıklandığı s. 46'da "Sanatın, bilimin katı sınırlarını aşan bir diğer fonksiyonu, her nesnenin canlı olduğu ve insanın arzusu ile değiştiği benzeri saplantılı eski bir inancı geri getirmektir." ifadelerine yer verilmiştir. Bu cümlede "saplantılı eski bir inanış" ile ne kastedildiği, "eski" derken hangi dönemden bahsedildiği yazar (ve de çevirmen) tarafından izah edilmemiştir.

Bunun dışında tespit ettiğimiz kadarıyla eserde açıklanmaya ihtiyaç duyulan kısımlardan birkaç örnek aşağıda verilmiştir [çeviride (sayfa); orijinalinde (sayfa)]:

- İnsan bilimi (s. 96); the science of man (s. 137)
- Ham toplumsal kontrat teorisi (s. 50); the crude theory of a Social Contract (s. 59)
- Hint inancı (s. 72); Indian faith (s. 98)
- Kuramsal ve uygulama sınıfları (s. 157); the speculative and the practical classes (s. 243)
- Thebaid münzevileri (s. 147); the hermits of the Thebaid (s. 225)

İkinci olarak şu hususa değinmek isteriz. Daha önceden belirttiğimiz üzere Caird, bu eseri ekseriyetle Comte'un din ve toplum hakkındaki görüşlerini okuyucuya sunmak ve onları eleştirmek için kaleme almıştır. Bununla birlikte Comte'un görüşlerine itiraz ettiği ve çürütmeye çalıştığı kimi hususlar bize göre güçlü argümanlarla savunulmamıştır ve Comte hakkında söz ettiği benzer tuzağa kendisi de düşmüştür. İkinci bölümde zikrettiğimiz Caird'in Comte'a yönelik suçlamasını hatırlatmak isteriz. Ona göre Comte, eleştirdiği metafizikçiler gibi doğrulanamayan/varsayımsal kabullere ulaşmakta ve böylece eleştirdiği metafizik çukuruna kendisi düşmektedir. Biz de yazara -onun Comte'a yaptığınıninkine benzer bir şekilde- eserin birçok yerinde "doğrulanamayan/varsayımsal kabullere" ulaşmış olduğu eleştirisini yapmaktan geri duramamaktayız.

Bir örnek ile açıklamak gerekirse Comte toplumu sürüklemeye gücünü elinde barındıran kişilerin yönetici olacağını düşünmekte ama Caird ona şu sözlerle karşı çıkmaktadır: "Filozof, rahibin ya da bilim adamın kral olması arzu edilemez (ve şunu da kabul etmeliyiz ki olsaydı bile çok başarısız bir kral olurdu)." (s. 157-158/243 [T/O]). Yazar bu görüşü neye dayanarak ileri sürdüğünü, saydığı sınıfların neden kral olmasının mümkün olmadığını, olurlarsa ne tür olumsuz sonuçlar ile karşılaşılacağını açıklama yoluna gitmemiştir. Buradan Caird'in eserin birçok kısmında kendi görüşlerini delillendirme yoluna gitmeden okuyucuya aktardığını düşünmekteyiz.

Üçüncü olarak; yazar Hinduizm, Budizm, kahiri ekseriyetle Hristiyanlık, Yahudilik gibi evrensel dinlerden yer yer söz etmekte, örnekler vermekte, açıklamalar getirmekte; bununla birlikte İslam dinini hiçbir şekilde zikretmemektedir. Bunun özel bir tercih olup olmadığını bilememekle birlikte, dikkat çekici olduğu görülmektedir.

Bunun yanında, her ne kadar yazar eserinde Hristiyan dinine mensup olduğunu alenen söylemese de bu dine mensubiyeti eserdeki bazı ifadelerinden ve özgeçmişinden anlaşılmaktadır. Bununla beraber yazar, eserde çok sıklıkla rastlanmasa bile bir taraftan kendi dini inancını öne çıkartmakta, diğer taraftan ise, diğer dini inançlar hakkında yer yer aşağılayıcı ifadeler kullanmaktadır. Bu her iki durumla ilgili kitaptan birer örnek vermemiz gerekirse:

– İskoçyalı filozof Caird, Hristiyanlığın inanan-inanmayan herkesi kucakladığını şu sözlerle ima etmektedir: “İnsan elinden gelenin en iyisini yalnız kendisini, evrensel ve dolayısıyla çekimine karşı konulamaz bir gücün, bir ruhun -ona direnenleri bile kucakladığı ve kanatları altına aldığı varsayılır- işlevsel parçası olarak hissettiğinde yapabilir. Böyle bir inanç mümkün mü, Hristiyanlık bunun kaybolmak üzere olan son biçimi mi yoksa...” (s. 109 Tercümesinde).

– “...Hindistan'ın batıl panteizminin... / superstitious pantheism of India...” (s. 113/166 T/O)

Dördüncü bir husus olarak eserde kullanılan başlıkların yarattığı karışıklıktan söz edebiliriz: Caird eserinde üç farklı başlıklandırma kullanmıştır:

– “İçindekiler” kısmındaki başlıklar.

– Eserin iç kısmındaki ara başlıklar.

– Her bir sayfanın üst kısmında kitap adı, ardışığındaki diğer sayfada işlediği konu ile ilgili eserin iç kısmındaki ara başlıkların kısaltılmış halleri...

İçerik hakkında bize bilgi sunacak bu 3 başlık türünün birbiriyle paralellikler bulunmaktadır. Bununla birlikte motamot birbiriyle uyumlu olduğunu söyleyemeyiz. O dönemdeki eserlerin yazım tekniği ile ilgili bir karşılaştırma yapamadığımız için yazarın bu tercihinin sorgulama hakkını kendimizde bulmadığımızı söylemekle birlikte, Caird'in tercih ettiği bu metodun yazının anlatımını kolaylaştırmadığını ifade edebiliriz.

Eleştirilerimizi yazarla sınırlandırmayıp çevirmen için de aşağıda sıraladığımız birkaç hususa değinmenin gerekli olduğunu düşünmekteyiz:

İlk olarak şunu söyleyebiliriz ki çevirmen, tercüme ettiği eser ve eserin yazarı hakkında takdim/önsöz yazmadığı için eser ve yazar hakkında malumata -çevirmenin bir katkısı olmadan- sadece kendi araştırmalarımızla sahip olabilmekteyiz.

Çevirmene yönelteceğimiz ikinci eleştiri, üst kısımlarda yazar için söylediğimize benzer bir şekilde dipnot kullanımı ile ilgilidir. Çevirmen, yazarın ifadelerini açıklamak üzere neredeyse hiç dipnot kullanmamıştır. Tespit edebildiğimiz dört dipnot ve bunlar hakkındaki görüşlerimiz aşağıda zikredilmiştir:

– Eserin orijinalinde yazar “Contemporary Review (s. ix)” ifadesini; çevirmen “Çağdaş Dergi (s. 9)” olarak çevirmiştir. Yazarın belirttiği bir dergi adını yani özel ismi; çevirmen, metin içinde aynen aktarmış ama dipnotta “Çağdaş Dergi” şeklinde tercüme etmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Gel gelelim ilgili dergi Türkçeye çevrilmediği için, çevirmenin sadece orijinal hali ile aktarması daha uygun görülmektedir.

– Yazar Manichaeism (s. 226) kavramını kullanmış; çevirmen buna bir dipnot düşerek “Hristiyanlık, Budizm ve Zerdüştlük dinlerinin birleşimi olarak üçüncü yüzyılda Kudüs’te ortaya çıkmış bir inanış” (s. 148) şeklinde açıklama yapmıştır. Çevirmenin yaptığı bu açıklama ve yazarın ifadelerinden burada kastedilen dini inancın Türkçede kullanılan haliyle “Maniheizm” olduğunu anlamaktayız. Ama çevirmen ısrarla bunu “Manikeizm” şeklinde tercüme etmiştir.

– Yazarın kullandığı “microcosm” (s. 135) kavramına, çevirmen “kendi içinde küçük evrensel” (s. 95) dipnotu ile açıklama getirmiştir. Halbuki mikrokozmos en basit tanımıyla insan ve evrenin bütünlüğüne, insanın evrenin bir parçası olduğu anlamına tekabül eder. Çevirmenin notu, bu yönüyle kavramı anlamamıza yardımcı olmamaktadır.

Üçüncü olarak, eserde Latince ve Fransızca olduğunu düşündüğümüz kelime, kelime grupları ve cümlecikler çevirmen tarafından tercüme edilmeden olduğu gibi verilmesine değinmek isteriz. Örneğin; *tecum habita et noris quam sit tibi curta supellex* (T/O 12/xiv).

– Çevirmenin, sözünü ettiğimiz bu ifadelerden -kanaatimize göre İngilizce ve Türkçe dilinde olmadıklarından ötürü bazı harflerini- yanlış aktardığını görmekteyiz.

Örneğin, yazar eserin orijinalinde (s. 115) kullandığı “Grand Être” (şapkalı e) ifadesini; çevirmen “Grand Etre” (s. 34) olarak aktarmıştır.

– Çevirmen bazı ifadelerdeki harfleri ise Türkçe veya İngilizcede olmasına rağmen yazım hatası yaparak yanlış aktarmıştır. Örneğin, yazarın eserin orijinalinde (s. 198) kullandığı “intellectus humanus ex proprietate sua facile supponit...” ifadesindeki “humanus” kelimesini çevirmen “humanıs” (s. 131) olarak aktarmıştır.

Yazımızın hacim sınırlamasından ötürü, yukarıdaki hataları barındıran ifadelerin hepsini burada izah etmekten ziyade aşağıda sadece sayfa numaralarına (T/O) yer vermemizin uygun olacağı kanaatindeyiz. İlgililer, eserin tercümesine başvurarak, belirtilen sayfalarda italik bir şekilde yazılmış ifadelerin Türkçeye aktarılmadığı görebilecektir: 26/18, 44/49, 45/50, 45/99, 46/53, 47/54, 52/61, 55/67, 75/103, 76/104, 84/117, 89/125, 90/126, 97/139, 111/163, 120/178, 121/180, 127/190, 130/195, 130/196, 131/196, 131/198, 133/201, 148/226, 152/219, 155/239.

Tüm bunlar dışında eserdeki bir Almanca dördlük, çevirmen tarafından yazıya aktarılmamıştır:

“Und so lang du das nicht hast,

Dieses: Stirb uud Werde,

Bist du nur ein trüber Gast

Auf der dunkeln Erde.” (orijinalinde s. 145; tercümesinde olması gereken s. 221)

Dördüncü olarak bazı kelime ve kelime gruplarının ise kanaatimizce anlaşılması zor veya tam uygun olmayan bir şekilde çevrilmesine değinebiliriz.

Tespit edebildiğimiz ifadelerin orijinali, çevirmenin tercümesi ve (var ise) bizim önerdiğimiz hali *Tablo 1'*de zikredilmektedir:

Tablo 1. Çevirisi Tam Uygunluk Sağlamayan veya Anlaşılması Güç İfade ve Öneriler

Orijinal İfade (Sayfa No.)	Çeviri (Sayfa No.)	Önerimiz
alter ego (s. 202)	alter ego (s. 134)	öteki ben
as a gift (s. 187)	bir yetenekmiş gibi (s. 125)	bir hediye olarak
conception (s. 177)	bakış (s. 119)	anlayış
critics (s. 180)	yorumcular (s. 121)	eleştirmenler
development (s. 151)	kalkınma (s. 104)	gelişim
German idealists (s. 61)	Alman ülkücüler (s. 51)	Alman idealistler
greatest (s. 75)	yetenekli (s. 60)	önemli
in Comte's "social dynamics" (s. 99)	Comte'un "toplumsal dinamik" adlı kitabında (s. 73) ¹	
in ordine ad individuuum (s. 125)	yurtsal sıralı (s. 89)	
in ordine ad universum (s. 125)	evrensel sıralı (s. 89)	
Manichaeism (s. 226)	Manikeizm (s. 147)	Maniheizm
oriental pantheism (s. 97)	doğunun kamutanrıcılığı (s. 72)	doğu panteizmi ²
poetic (s. xv)	sanatsal (s. 13)	şiirsel/edebî
poetic license (s. 75, s. 166)	sanatsal yetki (s. 59), sanatsal geçerliliği (s. 113) ³	daha iyi bir etki bırakmak için gramer kurallarına uymadan konuşma ⁴
poetry (s. 94)	sanat (s. 70)	şiir ⁵
positivist ⁶ (s. 51)	müspet (s. 45)	pozitivist

1 Burada yazarın Comte'a ait olan "Social Statics & Social Dynamics: The Theory of Order and The Theory of Progress" adlı eserini kastettiğini düşünmekteyiz. Bununla birlikte araştırdığımız kadarıyla Comte'un "Toplumsal dinamik" başlıklı Türkçeye kazandırılmış bir eserini bulamamaktayız. Yazarın ilgili eseri mi yoksa teorii mi kastedildiği de anlaşılmalıdır. Bu üstü kapallığı giderme adına çevirmenin açıklamada bulunması beklenirdi.

2 Çevirmenin metnin bazı kısımlarında yazara ait aynı ifadeyi farklı şekillerde tercüme ettiği yazımızda dile getirilmişti. Çevirmen bir yandan "pantheism" kavramını "kamutanrıcılık" şeklinde, başka bir yerde -hemen sonraki sayfada s. 99'da- yazarın "pantheistic" ifadesini, çevirmen "panteist" (s. 73) şeklinde tercüme etmiştir. Yani iki farklı tercüme ile karşılaşmaktayız ki bizim tercihimiz belirttiğimiz üzere panteizm/panteist.

3 Çevirmen, aynı kavramı iki farklı şekilde tercüme etmiştir.

4 Sözlük anlamı.

5 Eserin orijinalinde geçen (s. 158) "poetry" ifadesini, çevirmen bu sefer de bizim tavsiye ettiğimiz şekliyle (s. 108) "şiir" olarak tercüme etmiştir.

6 Çevirmen, aynı kavramı iki farklı şekilde tercüme etmiştir.

positivist (s. 52)	olgucu (s. 46)	pozitivist
positivism (s. 246)	olguculuk (s. 158)	pozitivizm ⁷
secular (s. 242)	dinsel olmayan (s. 157)	seküler
speculative (s. 243)	kuramsal (s. 157)	kurgusal, spekülâtif
the categories (s. 122)	ulanlar (s. 87)	kategoriler
theory of association (of ideas) (s. 70-71)	çağrışım teorisi (görüşlerin çağrışımı prensibi) (s. 56-57)	çağrışımçılık teorisi ⁸

Kanaatimizce altı çizilmesi gereken beşinci ve son husus dipnotlarının kullanımı ile ilgilidir. Eserde gerek kaynak gösterme gerekse de açıklama yapma amacıyla çok kısıtlı sayıda dipnota yer verilmiştir. Kitabın muğlak olması, birçok konuya temas etmesine rağmen hacminin küçük olması gibi eleştirilerimizi destekleyici mahiyette; dipnotun türü ve geçtiği sayfa aşağıda gösterilmiştir.

Kaynak gösterme mahiyetindeki dipnotlar (T/O):

14/xviii, 20/8, 31/27, 52/61, 61/78, 64/83, 73/100, 76/105, 77/105, 94/133, 94/134, 97/138, 98/141, 104/150, 105/152, 111-112/163-164, 113/167, **115/171**, **115/171**, **116/171**, **116/173**, 117/174, 121/180, 121/180, **126/188**, **129/194**, 136/205, 136/206, **136/207**, *138/209*, **138/209**, **139/210**, *140/213*, **140/213**, **144/220**, **145/221**. **148/227**, 151/232, **154/237**, *154/238*, **158/245**.

Açıklama mahiyetindeki dipnotlar (T/O):

51/60, 65/84, 79/110-111, 84/116-117, 88/124, **99/143**, 148/227.

Bu şekilde hem az sayıda yapılmış olan dipnota (özellikle açıklama mahiyetinde olanlardan) vurgu yapmayı hem de çevirmen (ve yazar) tarafından dipnot verme hususunda yapılan bazı hataları/eksiklikleri zikretmeye çalışmaktayız. Buna göre;

- Normal yazılan sayfa numaraları: Hem yazar hem çevirmen tarafından nizami bir şekilde gösterilmiş dipnotlardır.
- İtalikler: Yazar tarafından nizami, çevirmen tarafından ise eksik bir şekilde gösterilmiş dipnotlardır. Örneğin yazar, Comte'un *Politique Positive* kitabını tercümesinden (-muhtemelen Fransızcadan İngilizcesine- kendisi bunu beyan etmemekte ama dipnot veriş şeklinden böyle olduğunu biz tahmin etmekteyiz) yola çıkarak tahlil etmekte ve bu eserden verdiği dipnotlarda hem orijinalindeki hem tercümesindeki sayfa numarasını vermiştir. Çevirmen ise yazarın sadece orijinalindeki sayfa numarasını vermekle yetinerek, bizce dipnotu eksik aktarmıştır.

7 Eserde sıklıkla "olguculuk" şeklinde tercüme edilmiş olmakla birlikte; bazı kısımlarda örneğin orijinalinde s. 173'te geçen "positivism" kavramı, tercümesinde s. 116'da bizim de önerdiğimiz gibi "pozitivizm" olarak çevrilmiştir.

8 Zihnin bütün işlemleri imgelem çağrışımına indirilmesi.

- Kalınlar: Yazar tarafından nizami, çevirmen tarafından ise esere alınmamış dipnotlardır. Kanaatimizce çevirmen bu dipnotları sehven, gözünden kaçırdığı için esere yansıtmamıştır.
- Altı çizililer: Burada tırnak içerisinde biri 4-5 satır diğeri 1 sayfa kadar olan bir alıntı yapılmış (ki cümle akışından bunun Comte'un eserinden olduğunu tahmin etmekteyiz) ama yazar (haliyle çevirmen) tarafından kaynak gösterilmemiş ve böylece dipnot verilmemiştir.

Sonuç itibarıyla sosyolojiden ziyade felsefi yönü ağır basan, Comte'un din ve toplum ile ilgili görüşlerini tahlil eden, 1885 yılında kaleme alınmış Caird'in bu eseri; Comte'un (ö. 1857) ölümünden sonraki yakın bir tarihte, sosyoloji biliminin yeni yeni bağımsızlığına kavuşmaya başladığı bir dönemde okuyucularla buluşması açısından önemli olduğu kanaatindeyiz. Zira o dönemki entelektüel tartışmalara; Comte'a ve pozitivism akımına yönelik taze eleştirilere bu eser sayesinde tanıklık etmekteyiz. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu eser ilk kez ilgili çevirmen tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Esasen eserin kitap değerlendirmesini yapmayı arzuladığımızda, orijinaline göz atmayı çok fazla düşünmemiştik. Ne var ki tercümede -kanaatimizce- bir takım çeviri eksiklikleri ve anlam bozuklukları (yukarıda değinilmişti) bizi buna sevk etti. Bundan ötürüdür ki yaptığımız değerlendirme ve eleştiriler ile bir nebze olsun eserin anlaşılmasına katkı sunmayı ve çevirmenin dikkatini bu yöne celp etmeyi ümit etmekteyiz. Çevirmenin altını çizdiğimiz hususları değerlendirip kendi eleştirel süzgecinden geçirmesinin uygun olacağını beyan eder; bu eseri dilimize kazandırarak ondan istifade etmemizi mümkün kılmasından ötürü kendisine teşekkürlerimizi sunarız.